

Dr hab. Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Relacje polsko-litewskie w przededniu odzyskania niepodległości w świetle dzienników i wspomnień działaczy wileńskich

Wstęp

Narastający w przededniu odzyskania niepodległości przez Litwę i Polskę konflikt polsko-litewski znalazł odbicie również w dziennikach, pamiętnikach i wspomnieniach działaczy wileńskich. Literatura pamiętnikarska tego okresu jest obszerna, jednak ramy artykułu nie pozwalają na uwzględnienie wszystkich edycji, więc musiano dokonać wyboru. Wzięto pod uwagę dzienniki bibliotekarza, historyka kultury, członka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Michała Brensztejna (1874–1938)¹, poety i publicyisty Czesława Jankowskiego (1857–1929)², członka Litewskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny księdza Pranas Bieliauskasa (1883–1957)³, wspomnienia polskiego ziemianina i uczestnika Samoobrony Wileńskiej Stanisława Aleksandrowicza (1895–1982)⁴, kapelana 13. pułku ułanów, księdza profesora Uniwersytetu Stefana Batorego Waleriana Meysztowicza (1893–1982)⁵ oraz publicyisty i działacza litewskiego Mykolasa Biržiški (1882–1962)⁶. Autorzy tych źródeł byli naoczniymi świadkami, a często także czynnymi uczestnikami ważnych wydarzeń historycznych, przedstawiali różne orientacje narodowe i polityczne, mieli odmienne wizje niepodległego bytu Litwy i Pol-

¹ Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918. Część 1: rok 1915 i 1916*, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce 2015.

² Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień. Warszawa 1914–1915 Wilno*, Wilno 1923.

³ Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis 1915 XII 26 – 1919 XI 26*, pratarinė, vertimas iš lenkų, rusų, vokiečių lotynų kalbų Regina Laukaitytė, Trakai 2009.

⁴ *Pamiętnik Stanisława Aleksandrowicza 1914–1918*, „Wilno i Wileńszczyzna w pamiętnikach z lat pierwszej wojny światowej” (Materiały ze zbiorów wileńskich i londyńskich), opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce 2014, s. 33–100.

⁵ Meysztowicz Walerian, *Gawędy o czasach i ludziach*, Londyn 1993.

⁶ Biržiška Mykolas, *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų)*. Dalis I. Ligi 1919 m. liepos 1 d., London, Nida 1960.

ski. Na ich przykładzie widać, w jak złożonej sytuacji znaleźli się mieszkańcy Wilna i Ziemi Wileńskiej u progu odzyskania przez Litwę i Polskę niepodległości⁷.

W czasie okupacji niemieckiej

Autorzy dzienników i pamiętników, mimo trudności czasu wojennego, żywo interesowali się wydarzeniami, jakie miały miejsce w Wilnie w czasie pierwszej okupacji niemieckiej, uczestniczyli w działalności polskich i litewskich organizacji charytatywnych i oświatowych, które odgrywały ważną rolę w formowaniu świadomości narodowej i orientacji politycznych mieszkańców. Znamionym był już sam fakt, że gdy w pierwszym roku wojny pojawiła się możliwość założenia organizacji niesienia pomocy ofiarom wojny, powstały dwie odrębne instytucje: *Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti* (Litewskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny) oraz Wileński Komitet Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, nazywany także Wileńskim Komitetem Miejskim lub Wileńskim Komitetem Cywilnym. Podejmowane próby dojścia do porozumienia i współpracy najczęściej kończyły się porażką. Na przykład we wrześniu 1915 r. utworzono Komitet Obywatelski Wileńsko-Kowieński złożony z przedstawicieli różnych narodowości: Polaków, Litwinów, Żydów i Białorusinów. Prezesem Komitetu był Stanisław Kognowicki, wiceprezesami – Jonas Vileišis i Jan Boguszewski, sekretarzami – Zygmunt Jundziłł i Vladas Stašinskas, skarbnikami – Aleksander Piński-Kaszowski oraz Littaur. Statut regulujący działalność Komitetu zatwierdził ostatni gubernator rosyjski Piotr Wierowkin, tuż przed opuszczeniem

⁷ Stosunki polsko-litewskie w czasie I wojny światowej są szeroko omawiane także w obszernych dziennikach prawnika, publicysty, działacza społecznego i politycznego Michała Römera (1880–1945) oraz w dzienniku aktywnego uczestnika ruchu spółdzielczego, założyciela wileńskiego Towarzystwa Popierania Kooperacji, prezesa Stowarzyszenia Spożywców „Zjednoczenie”, inż. Aleksandra Szklennika (1864–1921). Zob. Römeris Mykolas, *Dienoraštis*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius Rimantas Miknys, iš lenkų kalbos vertė Vaiva Grigaitienė, Irena Tumelytė, Vilnius 2007–2011, kn. 1–4; Römer Michał, *Dzienniki*, wybór Jan Sienkiewicz, red. Agnieszka Knyt, Warszawa 2017–2018, t. 1–3; Szklennik Aleksander, *Dienoraštis, 1915–1918 m.*, I kn., parengė Edmundas Gimžauskas, iš lenkų kalbos vertė Irena Tumelytė, Vilnius 2017, II kn., iš lenkų kalbos vertė Vyturys Jarutis, Vilnius 2017; Szklennik Aleksander, *Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju. Dziennik*, wstęp i opracowanie Joanna Gierowska-Kałuż, Warszawa 2018, s. 960.

Wilna. Komitet miał spełniać funkcję lokalnego rządu, obejmującego swym zasięgiem okupowane przez władze niemieckie ziemie litewsko-białoruskie⁸.

Po zajęciu Wilna okupacyjne władze niemieckie 4 października 1915 r. uznały Komitet Obywatelski, ale już 19 listopada wydały dekret o ograniczeniu jego funkcji do działalności dobroczynnej. Cz. Jankowski tak o tym pisał w dzienniku: „Solą w oku stał się niebawem nasz wileński Komitet Obywatelski tutejszym władzom niemieckim. Bruździł; zdradzał chęć tworzenia ... państwa w państwie! Tłukł się jak Marek po piekle między Armeekommando a Civilverwaltung. Zawadzał; wzniecał niepożądane ambarasy i drażliwości. Na ostatek samo istnienie Komitetu przeważnie polskiego pobudzało Litwinów do ustawicznego, bardzo natrętnego molestowania najwyższych władz wojskowych w kwestii ich objętności względem... polonizowania Litwy. [...] Wszystko to można było zrzucić z siebie jednym pociągnięciem pióra, kasującym Komitet Obywatelski. I to pociągnięcie pióra – nastąpiło”⁹.

Niemcy jednak nie zadowolili się ograniczeniem działalności Komitetu i czekali na dogodną okazję, żeby go rozwiązać. Taka okazja nadarzyła się, gdy w końcu 1915 r. w Komitecie powstał spór o podział pieniędzy otrzymanych od organizacji polonijnych przeznaczonych dla ofiar wojny. Brensztejn 16 grudnia 1915 r. odnotował w dzienniku:

„Narada zwołana przez szefa zarządu cywilnego [Rudolfa von] Beckeratha w sprawie podziału przywiezionych przez hrabiego Michała Kraśńskiego 10 500 marek z Poznania. Obecni byli przedstawiciele Polaków, Litwinów, Białorusinów i Żydów. Lubo pieniądze te były przeznaczone przez ofiarodawców wyłącznie dla ludności polskiej i mimo przedstawieniom ze strony Polaków, że niedawno Litwini otrzymali pieniądze z Rosji, zaś Żydzi z Ameryki, które też użyli na swe wyłącznie cele, szef Beckerath, motywując okolicznościami wyjątkowymi w czasie wojny, zażądał podziału tejże sumy między wszystkie narodowości i zapowiedział powołanie specjalnej komisji rozdzielczej, złożonej z przedstawicieli wszystkich narodowości. Wyjaśniło się, że adwokaci Litwini: Jan Kimontt [Jonas Kimantas] i Augustyn Janułaajtis [Augustinas Janulaitis], złożyli Beckerathowi skargę na niesprawiedliwy podział przez Polaków

⁸ Puksztó Andrzej, *Między stolecznością a partykularyzmem: Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń 2006, s. 21–22.

⁹ Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień...*, s. 380–381.

50 000 rubli otrzymanych od Komitetu Polskiego w Lozannie. Zarzut ten wszakże został natychmiast na tymże posiedzeniu dowodami złożonymi przez Polaków odparty”¹⁰.

Mimo protestów Polaków, 23 grudnia 1915 r. gubernator niemiecki Adalbert Wegner mianował specjalną komisję rozdzielczą, która przejęła funkcję podziału napływających środków, przeznaczonych dla ofiar wojny. W jej skład weszli: Polacy – dr Jan Boguszewski, Stanisław Kognowicki, dr Witold Węsławski; Litwini – Augustinas Janulaitis, Antanas Smetona, Jonas Vileišis; Żydzi – Nachman Rachmilewicz, dr Cemach Szebad, dr Jakub Wygodzki oraz Białorusin Anton Łuckiewicz¹¹.

Po przejęciu przez komisję podziału środków dla ofiar wojny Komitet Obywatelski utracił rację bytu i 28 stycznia 1916 r. na mocy decyzji Głównodowodzącego Wojsk Niemieckich na Wschodzie, feldmarszałka Paula von Hindenburga został rozwiązany. Zastanawiając się nad jego upadkiem, ówczesni autorzy wskazywali rozmaite przyczyny. Według M. Brenszejna spowodowali go działacze litewscy, domagając się podziału środków pieniężnych otrzymanych od organizacji polonijnych. Zdaniem innych ówczesnych polskich działaczy, np. Zygmunta Jundziła, to polscy członkowie Komitetu Obywatelskiego, odmawiając podziału tych pieniędzy, wykazali krótkowidztwo polityczne i zaprzepaścili poczynania współpracy. Rzeczywiste przyczyny sporów między członkami Komitetu Obywatelskiego, jak można sądzić z późniejszych wydarzeń, wynikały z odmiennych aspiracji politycznych wchodzących w jego skład grup narodowościowych. Istnienie Komitetu Obywatelskiego, przedstawiającego wszystkie główne narodowości okupowanego kraju, nie odpowiadała także władzom niemieckim¹².

W dzienniku Brenszejna znajdujemy informację również o innej próbie założenia organizacji wielonarodowościowej. W dn. 19 grudnia 1915 r. on zapisał: W dniu tym anonimowi członkowie organizacji litewskich, białoruskich, polskich i żydowskich zawiązali «Konfederację Wielkiego Księstwa Litewskiego», dążąc wspólnymi siłami ku temu, by

¹⁰ Brenszejn Michał, *Dziennik 1915–1918...*, s. 69.

¹¹ Tamże, s. 72.

¹² Dąbrowski Przemysław, *Narodowa Demokracja w życiu politycznym Wilna w latach 1914–1918*, „Kultura polityczna w Polsce, t. 6, cz. 2: Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej”, praca zbiorowa pod. red. Marcelego Kosmana, Poznań 2006, s. 170.

ziemie litewskie i białoruskie, ongiś w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego wchodzące, a obecnie przez wojska niemieckie zajęte, stanowiły przy nowych warunkach historycznych nierozzerwalną całość na zasadzie usamodzielnienia się Litwy i Białorusi w postaci jednostki państwowej, z zagwarantowaniem pełni praw wszystkim narodowościom, pomienione terytorium zamieszkującym”. «Rada Tymczasowa Konfederacji» ogłosiła drukiem «Uniwersał», wzywający do akcesu w językach: litewskim, białoruskim, polskim i żydowskim [...]»¹³.

O dalszej działalności Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego Brenszejn nie wspomina. Zarówno on, jak i inni polscy autorzy, skupiali uwagę na powstaniu i działalności Polskiego Komitetu w Wilnie, który reprezentował polską społeczność na zajęтым przez Niemców terytorium Litwy i Białorusi. Potrzeba założenia takiej organizacji powstała w grudniu 1915 r., kiedy władze niemieckie zaczęły ograniczać zakres działalności Komitetu Obywatelskiego. W dn. 9 grudnia Cz. Jankowski zapisał w dzienniku:

„Wileński Komitet Obywatelski polsko-litewsko-żydowsko-białoruski – jak to już zaznaczyłem dni temu sporo – tak dobrze jak przestał istnieć. Nie rozwiązał się wprawdzie ... jeszcze, ale już utraciwszy grunt pod nogami stracił rację bytu i wegetuje tylko ... *pro honore domus*. Tymczasem zaś dojrzała i dojrzała potrzeba zorganizowania obrony interesów wyłącznie polskich, obrony naszych tu w kraju spraw i praw narodowych. Wyplęnęła na forum pałaca sprawa utworzenia ... komitetu jakby *du salut public* a w każdym razie kierującego całą rozgałęzioną i skomplikowaną obroną polskich praw obywatelskich i ... narodowo-politycznych”¹⁴.

Powstawały jednak uzasadnione wątpliwości, czy Niemcy zezwolą na powstanie nowej polskiej organizacji. Z tego powodu postanowiono założyć taką organizację na bazie już istniejącego Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Brenszejn 18 grudnia 1915 r. odnotował w dzienniku: „O godzinie [szós]tej wieczorem w murach pofranciszkań-

¹³ Brenszejn Michał, *Dziennik 1915–1918...*, s. 71. Szerzej o konfederacji i innych projektach odrodzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach pierwszej wojny światowej zob.: Lopata Raimundas, *W kręgu projektów odrodzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1915–1916)*, „Lituanos-Slavica Posnaniensia: Studia Historica”, 2001, t. 8, s. 155–171.

¹⁴ Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień...*, s. 402.

skich odbyło się walne zebranie Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Porządek dzienny poza sprawozdaniem z działalności Towarzystwa od 1 sierpnia do 15 grudnia 1915 r[oku] obejmował wybory Komitetu Towarzystwa, który wszakże w zamian międzynarodowego Komitetu Obywatelskiego miał być Polskim Komitetem Narodowym na części Litwy okupowanej przez wojska niemieckie. Stąd też pochodziło olbrzymie zainteresowanie rezultatem tych wyborów i żywa poprzedzająca je agitacja”¹⁵.

Do Komitetu Polskiego wybrano ogółem 27 członków (Konrad Niedziałkowski, dr Jan Boguszewski, Ludwik Chomiński, adwokat Jan Piłsudski, stolarz Antoni Młodzianowski, księgarz Wacław Makowski, Zygmunt Nagrodzki, ksiądz Adam Kuleszo, inżynier Teofil Szopa, dyrektor Banku Handlowego Stanisław Kognowicki, Kazimierz Świątecki, dr Adam Rymśa, Stanisław Montwiłł (junior), dr Witold Węśławski, adwokat Władysław Dmochowski, adwokat Zygmunt Jundziłł, drukarz Feliks Zawadzki, prezydent miasta Michał Węśławski, dr Tadeusz Dembowski, dziennikarz Aleksander Zwierzyński, Paulina Kończanka, hrabia Aleksander Iliński-Kaszowski, adwokat Bronisław Krzyżanowski, aptekarz Kazimierz Stefanowski, Władysław Zawadzki, adwokat Stanisław Bagiński, Aleksander Jankowski) oraz pięciu kandydatów (ksiądz Ignacy Olszański, adwokat Witold Abramowicz, ksiądz Jerzy Sienkiewicz, Bronisław Umiastowski i dr Witold Bańkowski)¹⁶.

Cz. Jankowski utworzenie Komitetu Polskiego na bazie Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny oceniał raczej krytycznie, uważając, że: „rzecz dobrą i pożyteczną spaczono u samego fundamentu. Instytucję czysto polityczną wpakowano do instytucji filantropijnej. [...] tkwiący w łonie Tow. Pom. Ofiarom Wojny Komitet Narodowy – a jak jeszcze tkwiący! – pierwiej lub później narazi się władzom niemieckim, zazna skutków tego narażenia, runie i wraz z sobą pociągnie w przepaść ... rozwiązania arcypożyteczne, arcyśzacunowe Towarzystwo pomocy ofiarom wojny”¹⁷.

Komitet Polski w Wilnie działał do końca okupacji niemieckiej i został rozwiązany dopiero 29 grudnia 1918 r.¹⁸ Działalność jego toczyła się niejako podwójnym torem. Po pierwsze, Komitet Polski przejął uprawnienia

¹⁵ Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918...*, s. 70.

¹⁶ Tamże, s. 70–71.

¹⁷ Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień...*, s. 403.

¹⁸ Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 29.

Wileńskiego Komitetu Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, który zajmował się udzielaniem wszelkiej pomocy materialnej osobom zamieszkującym ziemie litewsko-białoruskie, a także pracą w dziedzinie oświaty. Po drugie, Komitet Polski stanowił, poprzez obecność przedstawicieli niemal wszystkich polskich partii działających wówczas w Wilnie, organizację polityczną kierującą sprawami Polaków na terytorium Litwy oraz reprezentującą ich wobec niemieckich władz okupacyjnych¹⁹.

Działalność Litwinów wileńskich skupiała się wokół Litewskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. W sierpniu 1915 r., kiedy rosyjskie instytucje ewakuowały się do Rosji, komitet tego towarzystwa z prezesem Martynasem Yčasem na czele opuścił Wilno i wybył do Petersburgu, potem do Woroneża. Po zajęciu Wilna przez Niemców pozostali w mieście jego członkowie wybrali nowe władze, które kontynuowały działalność w czasie okupacji niemieckiej. Na prezesa Komitetu Litewskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny w Wilnie, nazywanego w skrócie Komitetem Litewskim, został wybrany Antanas Smetona, na sekretarza – ksiądz Povilas Dogelis. Ponadto w komitecie czynnie działali tacy znani litewscy działacze polityczni, jak: Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Pranas Dovydaitis, Steponas Kairys, Donatas Malinauskas, Antanas Vileišis i inni. Korzystając z przychylności niemieckich władz okupacyjnych i środków otrzymywanych od różnych organizacji pomocy ofiarom wojny, Centralny Komitet Litewski rozwinął szeroką działalność nie tylko charytatywną, ale i polityczną zarówno w kraju, jak i zagranicą, kierując ją najczęściej przeciwko narodowościowym i politycznym dążeniom ludności polskiej²⁰.

Odmienność interesów polskich i litewskich ujawniła się po ukazaniu 5 listopada 1916 r. aktu cesarzy Niemiec i Austro-Węgier, zapowiadającego utworzenie państwa polskiego, a zwłaszcza po powołaniu polskich organów władzy, czyli Tymczasowej Rady Stanu oraz Rady Regencyjnej.

¹⁹ Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień...*, s. 403–406; Dąbrowski Przemysław, *Narodowa Demokracja w życiu...*, s. 173–174.

²⁰ *Lietuvos visuomenėi. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpiti Centro Komiteto atsišaukimas į Lietuvos visuomenę dėl draugijos skyrių steigimo, jos tikslo ir veiklos*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (skrót: LMAVB, RS), sygn. F 70-133; *Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpiti įstatai. Projektas*, LMAVB, RS, sygn. F 70-46, k. 1–2; *Устав Литовского общества по оказанию помощи пострадавшим от войны, 13 ноября 1914 г.*, LMAVB, RS, sygn. F 70-46, k. 3–4; *Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpiti*, „Visuotinė lietuvių enciklopedija”, t. 13 (Leo-Magazyn), Vilnius 2008, s. 158.

Jeszcze przed ukazaniem się aktu Komitet Polski w Wilnie przyjął deklarację o łączności Wilna i Litwy z Polską, oświadczając, „że dla Polaków z Litwy i Białejrusi możliwym do przyjęcia będzie takie tylko rozstrzygnięcie losu naszego kraju, które ma zapewnić jedność państwową z Polską”²¹. Toteż kiedy tylko dotarła do Wilna wiadomość o ukazaniu się aktu cesarzy Niemiec i Austro-Węgier, wilnianie postanowili publicznie oświadczyć o swojej postawie politycznej i zademonstrować jedność z Polską. W dn. 5 listopada 1916 r. Brensztejn zapisał w dzienniku: „Niedziela. O godzinie [pierw]szej po południu wszystkie czasopisma wileńskie wypuściły dodatki nadzwyczajne z wiadomością o proklamacji niepodległości Królestwa Polskiego. O godzinie [szós]tej wieczorem tłumy publiczności z chorągwiami, w uroczystym nastroju, z Komitetem Polskim na czele, zebrały się w kościele katedralnym, gdzie po krótkiej przemowie okolicznościowej z ambony Jego Ekscelencji ks[iędza] administratora [Kazimierza] Michalkiewicza odśpiewano chóralnie „Pod twoją obronę” i „Boże, coś Polskę”²². O godzinie [siódm]ej publiczność rozeszła się z kościoła do domów, atoli część znaczna podążyła przed kaplicę Matki Boskiej Ostrobramskiej, gdzie odśpiewała pieśni patriotyczne”²³.

Dnia następnego M. Brensztejn odnotował krótko, że delegacje stowarzyszeń i instytucji polskich, nie mogąc z powodu blokowania dróg przez policję niemiecką złożyć wieńców na grobie straconych powstańców w 1863 r. na Górze Zamkowej, uczyniły to u stóp ołtarza w katedralnej Kaplicy św. Kazimierza²⁴.

Wydarzenia z dn. 5 listopada 1916 r. wywołały poruszenie także w środowisku litewskim. Przywódcy litewscy byli przeciwni każdemu manifestowaniu polskości Wilna, a tym bardziej państwowej łączności z Polską. Opisując wydarzenia tego dnia, P. Bieliauskas przytacza w dzienniku niektóre fakty, których nie ma w relacji Brensztejna. Pisze on, że

²¹ *Deklaracja Komitetu Polskiego z dn. 3 XI 1916 r.*, „Litwa podczas wojny: Zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.”, zebrał i do druku przygotował Ludwik Abramowicz, Warszawa 1918, s. 34–35.

²² 5 listopada 1916 r. w katedrze wileńskiej po raz pierwszy odśpiewano „wileńską” zwrotkę pieśni *Boże, coś Polskę*. Zwrotka brzmiała następująco: *Za głuchej nocy niezglębione cienie, Za cichą mękę i ofiary krwawe, Najświętsze nasze spełnić racz marzenie, Na nowo połącz Wilno i Warszawę*. Zob. Żywek Łukasz, *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, red. Tadeusz Skoczek, Warszawa 2017, s. 96, il. 121.

²³ Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918...*, s. 140.

²⁴ Tamże.

pod koniec nabożeństwa w zakrystii kościoła katedralnego zjawił się policjant niemiecki w asyście żołnierzy i dał rozkaz zaprzestania dalszych manifestacji. Ksiądz administrator ogłosił o tym zebraniem. „Wszyscy spuszczały nosy. Sztandary z Pogonią i Orłami znieśli do zakrystii” – dodaje z sarkazmem Bieliauskas. Zanotował też, że kiedy przed Kaplicą Ostrobramską, przy zapalonych dwóch świeczkach, manifestanci odśpiewali jeszcze raz „Boże coś Polskę”, również tutaj zjawili się Niemcy, kazali zagasić świece, zaprzestać śpiewów i rozejść się²⁵.

Ośmielony postępowaniem władz okupacyjnych wobec polskich manifestantów Komitet Litewski sporządził w ostrej formie sformułowane pismo protestacyjne, które 9 listopada 1916 r. Jurgis Šaulys osobiście doręczył członkom Prezydium Komitetu Polskiego²⁶.

W latach następnych konflikt polsko-litewski jeszcze bardziej się pogłębiał. Wzajemne protesty, wręczanie władzom okupacyjnym memoriałów, licytowanie się w oskarżeniach, jak pisał polski historyk Piotr Łossowski, stanowiły cechę charakterystyczną stosunków polsko-litewskich w tym czasie. Skłóceni partnerzy, nie mogąc się porozumieć bezpośrednio, mimo woli wybierali na swego arbitra władze niemieckie, a te na całą sprawę patrzyły wyłącznie przez pryzmat własnych interesów²⁷.

Niemcy, dostrzegając w toczącym się sporze polsko-litewskim moment korzystny dla siebie, udzielali Litwinom coraz wyraźniejszego wsparcia. Za zgodą okupacyjnych władz niemieckich 18 września 1917 r. w Wilnie odbyła się konferencja politycznych działaczy litewskich, na której została wybrana Rada Litewska (*Lietuvos Taryba*) z Antanasem Smetoną na czele. Miała ona pełnić funkcję tymczasowego organu wykonawczego do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego. Na posiedzeniu w dn. 11 grudnia 1917 r. proklamowała utworzenie niepodległego państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie i zerwanie wszystkich związków państwowych, które kiedykolwiek istniały z innymi państwami. Jednocześnie opowiadała się „za wiecznym, mocnym stosunkiem związkowym Litewskiego Państwa z Cesarstwem Niemieckim”²⁸.

²⁵ Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis...*, s. 60–61.

²⁶ Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918...*, s. 140.

²⁷ Łossowski Piotr, *Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985, s. 85–86.

²⁸ *Oświadczenie Litewskiej Rady Krajowej z dn. 11 XII 1917 r.*, „Litwa podczas wojny...”, s. 117; *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis: Dokumentų*

Deklarowanie gotowości do związku z Niemcami spowodowało wśród części działaczy litewskich falę krytyki pod adresem kierownictwa Rady. Niemcy również nie spieszyli się z uznaniem niepodległości Litwy. W tych okolicznościach Rada Litewska 16 lutego 1918 r. powtórnie proklamowała utworzenie niepodległego państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie, pomijając punkt o wiecznym związku z Niemcami. Władze niemieckie jednak oznajmiły, że są gotowe uznać niepodległość Litwy, ale na warunkach przewidzianych w deklaracji grudniowej. Rozważano możliwość ogłoszenia Litwy monarchią konstytucyjną i powołania na tron litewski księcia wittenberskiego Wilhelma Uracha jako Mendoga II. Dopiero klęska poniesiona przez Niemcy na froncie zachodnim umożliwiła Radzie Litewskiej następne posunięcia w kierunku uzyskania rzeczywistej niepodległości²⁹.

Powstanie Rady Litewskiej i jej deklaracja programowa spotkały się z niechęcią ze strony Polaków. Komitet Polski odmówił jej wyłącznego prawa do reprezentowania wszystkich mieszkańców Litwy. Z oburzeniem traktowano zwłaszcza litewskie deklaracje o zerwaniu łączności z Polską i potępieniu związku obu krajów w przeszłości³⁰. W licznych oświadczeniach Polacy na Litwie, przede wszystkim na Wileńszczyźnie, podkreślali konieczność odnowienia wspólnego państwa i manifestowali poczucie narodowej jedności³¹. Znalazło to wyraz w wielkiej manifestacji patriotycznej, zorganizowanej 20 października 1918 r. w związku z odezwą Rady Regencyjnej o zjednoczeniu wszystkich ziem polskich. Opisanie manifestacji znajdujemy zarówno w pamiętnikach polskich, jak i litewskich. Rozpoczęła się ona uroczystym nabożeństwem w kościele katedralnym. Kazanie wygłosił ks. Karol Lubianiec. Na zakończenie nabożeństwa odśpiewano pieśń „Boże, coś Polskę”. Po nabożeństwie uformował się pochód, który skierował się w stronę Ostrej Bramy. Według S. Aleksandrowicza w

rinkinys, sudarytojai Liudas Mažylis, Rasa Zazaitė, Kaunas 2018; Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, wyd. 2., Katowice 2011, s. 97–98.

²⁹ Klimas Petras, *Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje*, „Pirmasis nepriklausomas Lietuvos dešimtmetis 1918–1928”, Kaunas 1990, s. 1–20; *Vasario 16-oji – Lietuvos valstybės atkūrimo diena: Straipsnių ir dokumentų rinkinys*, sudarė Eugenijus Manelis, Romualdas Samavičius, Vilnius 2007; *1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1917–1920 metais: idėja virsta valstybe*, sudarytoja Vilma Bukaitė, Vilnius 2018.

³⁰ Łossowski Piotr, *Po tej i tamtej stronie Niemna...*, s. 86–87.

³¹ *Adresy z Litwy do T. Rady Stanu*, „Litwa podczas wojny...”, s. 37–55, 72–78.

pochodzie na jego czele szli umundurowani żołnierze rozbrojonych polskich korpusów, wileńskie oddziały Polskiej Organizacji Wojskowej, harcerze i bardzo dużo ludności z chorągwiami i transparentami. Niemcy byli zaskoczeni i szybką organizacją demonstracji, i liczebnością uczestników. Zjawiała się policja niemiecka i kazała uczestnikom rozejść się, a kiedy ci szli dalej, zaczęła ich bić pałami oraz pałaszami, a także strzelać do tłumu. Byli ranni, śmiertelnych ofiar nie było, ponieważ ogrodzony i wznoszący się nad poziomem jezdni obszerny skwer, w którym niegdyś stał pomnik carycy Katarzyny II, dał schronienie młodszym harcerzom i kobietom. Konie żandarmów niemieckich nie mogły przeskoczyć ogradzających skwer żelaznych sztachet. „Ogólne wrażenie polskości było imponujące” – podkreślał S. Aleksandrowicz, lecz dalej przyznawał z goryczą, że „ta demonstracja polskości nie miała jednak praktycznego znaczenia w polityce i jej skutkach. Wszystkie rozmowy polityczne były bardzo spóźnione i też z tego powodu nieowocne”³².

P. Bieliauskas był obecny na nabożeństwie w katedrze i obserwował rozpędzenie pochodu przez policję niemiecką. Opisując wydarzenia tego dnia w dzienniku, starał się pomniejszyć ich znaczenie. Według niego większość uczestników manifestacji stanowili dzieci i pobożni ludzie, którzy pomylili manifestację z procesją religijną. Nie potępił jednak działań policji żandarmów niemieckich, uważając, że sprowokowali je sami Polacy, nie podporządkowując się rozkazom Niemców³³.

Na przelomie 1918 i 1919 roku

Nowa sytuacja w Wilnie i na Wileńszczyźnie zaistniała po podpisaniu 11 listopada 1918 r. umowy o zawieszeniu broni między pokonanymi Niemcami a zwycięskimi państwami Ententy. Stało się jasne, że odejście Niemców jest już tylko kwestią czasu. Przed ustąpieniem z okupowanego kraju Niemcy postarali się we własnym interesie umocnić załóżki państwowości litewskiej. W tymże dniu został sformowany pierwszy rząd litewski z premierem Augustinasem Voldemarasem na czele. Niemcy udzielili mu solidnej pożyczki (110 mln marek) na organizację ministerstw i tworzenie

³² *Pamiętnik Stanisława Aleksandrowicza...*, s. 92.

³³ Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis...*, s. 101–103.

wojska³⁴. P. Bieliauskas, który niekiedy dostawał przepustki na posiedzenia Rady i rządu litewskiego, pisał potem w dzienniku o ostrych debatach i kłótniach na posiedzeniach, wynikających z rozmaitych powodów politycznych i osobistych³⁵.

W końcu 1918 r. położenie zarówno w Wilnie, jak i na całym obszarze zajmowanym przez Niemców, stawało coraz bardziej skomplikowane. Niemcy w warunkach przegranej wojny przygotowywali się do odejścia, a w szeregach ich wojska następował rozkład. Grabież kraju ze strony wyjeżdżających żołnierzy nie tylko nie ustawała, a nawet nasilała się. Ponadto ujawniły się wpływy rozkładowe rewolucji rosyjskiej. Tylko jednostki wojska mogły zapewnić ład i bezpieczeństwo ludności oraz zahamować szerzenie się propagandy komunistycznej. Toteż wśród licznych poczynań polskich na plan pierwszy wysunęły się przygotowania wojskowe. Zaczęto organizować oddziały samoobrony pod dowództwem generała Władysława Wejtki³⁶. Według S. Aleksandrowicza „były to formacje czysto ochotnicze. Na czele tych oddziałów stawali przeważnie oficerowie przybyli z frontu z Korpusu Dowbora. Byli to ludzie miejscowi, ogólnie znani, a ich rodziny cieszyły się z dawną szacunkiem i poważaniem. Ośrodkami, w których udało się skupić większe siły, było Wilno oraz powiat oszmiański i lidzki”³⁷.

Organizowane oddziały stykały się jednak z wieloma trudnościami, brakowało broni i amunicji, ochotnicy najczęściej nie mieli żadnego przygotowania wojskowego. Wspominali o tym byli uczestnicy samoobrony. S. Aleksandrowicz, uczestnik i jeden z inicjatorów zorganizowania oddziału samoobrony w majątku Pośpieszka koło Wilna, pisał w pamiętniku: „Byli wojskowi z kawalerii rosyjskiej i I-go Korpusu byli cennym nabytkiem, bo mieli i doświadczenie, i zaprawę wojenną, pozostali mieli tylko entuzjazm. Nowych ochotników trzeba było zasadniczo uczyć władania szablą i nawet

³⁴ Yčas Martynas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai*, „Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928“, Kaunas 1990, s. 63–102.

³⁵ Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis...*, s. 104, 107.

³⁶ Wejtko Władysław, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930; Tyszkiewicz Jan, *Pierwsze dni 1919 r. w Wilnie w świetle dziennika Gabriela Rodziewicza*, „Wilno i Kresy Północno-Wschodnie”, t. 1: Historia i ludzkie losy, red. Elżbieta Feliksiak i Antoni Mironowicz, Białystok 1996, s. 315–316; *Pamiętnik Stanisława Aleksandrowicza...*, s. 95–96.

³⁷ *Pamiętnik Stanisława Aleksandrowicza...*, s. 97.

strzelania. Umieeli oni strzelać z broni myśliwskiej, ale karabiny mieli pierwszy raz w ręku. Jeździli konno, ale była to umiejętność amatorska³⁸.

Generał Wejtko po zorientowaniu się w sytuacji postanowił zwrócić się do rządu polskiego z prośbą o pomoc. Na początku grudnia 1918 r. spotkał się w Warszawie z Józefem Piłsudskim, który odniósł się życzliwie do próśb generała. Jednak wydarzenia następnych tygodni skomplikowały stosunki z Niemcami i uniemożliwiły zawarcie porozumienia w sprawie przejazdu wojsk polskich w stronę Wilna³⁹.

Tymczasem sytuacja w Wilnie stawała się coraz groźniejsza. W dn. 8 grudnia 1918 r. komuniści litewscy powołali Tymczasowy Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Włościański (*Lietuvos laikinoji revoliucinė darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybė*) z Vincasem Mickevičiusem-Kapsukasem na czele. Zorganizowana przez nich Wileńska Rada Robotnicza na posiedzeniu 15–16 grudnia 1918 r. ogłosiła się jedyną i najwyższą władzą w mieście. Jednocześnie został opracowany manifest zapowiadający, że cała władza na Litwie przechodzi w ręce rad robotniczych oraz małorolnych i bezrolnych chłopów. Rosja Sowiecka dekretem z 22 grudnia 1918 r. uznała Litewską Republikę Sowiecką i oświadczyła, że udzieli wszechstronnego poparcia rządowi sowieckiemu Litwy i jego wojsku w walce o „wyzwolenie Litwy z jarzma burżuazji”⁴⁰.

Rada Litewska, chcąc ratować sytuację, 26 grudnia 1918 r. poleciła Mykolasowi Sleževičiusowi utworzenie nowego rządu, w którego skład weszli przedstawiciele wszystkich stronnictw politycznych z wyjątkiem komunistów. Rząd litewski obiecał przeprowadzić reformę rolną, polepszyć warunki pracy i bytu robotników, a na konferencji pokojowej żądać przyznania Litwie terytorium ze stolicą w Wilnie i dostępem do morza. Jednak główną sprawą było zorganizowanie sił zbrojnych do walki z bolszewikami. Premier zwrócił się do narodu litewskiego, nawołując ochotników do wstępowania do wojska litewskiego, obiecując im nadziały ziemi⁴¹. Na wiecach, wieczoro-

³⁸ Tamże, s. 98–99.

³⁹ Lossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 26–29; Tyszkiewicz Jan, *Pierwsze dni 1919 r. w Wilnie...*, s. 317.

⁴⁰ Petrauskas Zenonas, *Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. 1918–1919*, Vilnius 1989, s. 65–78; Surgailis Gintautas, *Manifestas*, „Naujas požiūris į Lietuvos istoriją”, Kaunas 1989, s. 36–41.

⁴¹ Lossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 25–31; Yčas Martynas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai...*, s. 63–102.

rach i innych imprezach litewskich występowali obok siebie agitatorzy rozmaitych kierunków politycznych i namawiali do wstąpienia w szeregi wojska litewskiego. P. Bieliauskas relacjonując przebieg wieczoru litewskiego, jaki miał miejsce 26 grudnia 1918 r. w Teatrze Państwowym (dawnym ratuszu na Starówce), zapisał, że po zakończeniu amatorskich przedstawień scenicznych i koncertu pieśni litewskich na scenie ukazał się ówczesny kierownik Biura Prasy i Propagandy Juozas Pajaujis i w gorących słowach nawoływał do walki o „niepodległą Litwę, naszą drogą Ojczyznę”. Po nim wyszedł na scenę przedstawiciel młodzieży komunistycznej i zachęcał litewską młodzież do wstąpienia w ich szeregi. Następnie wszyscy wstali i odśpiewali hymn litewski. „Jedni płakali ze wzruszenia, drudzy zawrzeli nienawiścią do wrogów Litwy” – odnotował z zachwytem P. Bieliauskas⁴².

Rekrutacja jednak postępowała powoli, a siły nowo zorganizowanych oddziałów litewskich były zbyt słabe, żeby stawiać czoło bolszewikom. Tymczasem pod przykryciem niesienia pomocy komunistycznemu rządowi Litwy do Wilna zbliżała się Armia Czerwona. W. Meysztowicz po latach, przebywając na emigracji, pisał: „Za Niemcami waliła się na dawne ziemie Rzeczypospolitej dzika, bezładna, głodna, krwawa i grabieżna, tak zwana „czerwona armia”, bardziej do hordy chyba, niż do armii podobna. Wszyscy na całych ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, od Dniepru po Niemen, wiedzieli co to znaczy: powrót pod panowanie moskiewskie, już nie carskie, lecz bolszewickie, będzie najgorszą z wyobrażalnych klęsk, pograżeniem w bezbożności, dziczy bezprawia i nędzy”⁴³.

Sprawa obrony kraju przed najazdem bolszewickim była na pierwszym miejscu. Komitet Polski 29 grudnia 1918 r. zorganizował w Wilnie zjazd przedstawicieli ludności polskiej, na którym wyłonił Polską Tymczasową Radę Narodową, natomiast Komitet Polski został rozwiązany. Rada miała koordynować rekrutację osób z terenów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego do wojska polskiego. Następnie na placu Łukiskim w Wilnie odbył się kilkutysięczny wiec z udziałem delegatów zjazdu. Na wiecu wyrażano protest przeciw powrotowi rządów moskiewskich zarówno carskich, jak i bolszewickich oraz gotowość służenia sprawie obrony kraju⁴⁴.

⁴² Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis...*, s. 119–120.

⁴³ Meysztowicz Walerian, *Gawędy o czasach i ludziach...*, s. 145.

⁴⁴ Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 29; Dąbrowski Przemysław, *Krytyka bolszewizmu w myśli polityczno-prawnej polskich ugrupowań*, „Regiony i Pogranicza”, 2017, t. 5, s. 106.

Jednocześnie w tych dniach, w obliczu wspólnego zagrożenia, odbyło się kilka spotkań delegatów polskich organizacji z przedstawicielami rządu litewskiego w sprawie wspólnej obrony przed bolszewikami, ale nie doszło do żadnego porozumienia, gdyż Litwini stawiali warunek – uznanie państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie. Tak kategoryczne żądanie dla strony polskiej było trudne do przyjęcia⁴⁵.

Gdy pertraktacje z Litwinami nie doprowadziły do żadnego porozumienia, zdecydowano się na samodzielne wystąpienie. W dn. 1 stycznia 1919 r. oddziały polskiej piechoty i kawalerii od strony Niemenczyna, Wilejki i Oszmiany nawiązały kontakt bojowy ze zbliżającymi się formacjami Armii Czerwonej. W samym Wilnie przystąpiono do likwidacji punktów oporu bolszewików i przy pomocy straży obywatelskiej utrzymywano ład i porządek w mieście. Szczególnie silny opór stawiali bolszewicy zabarykadowani w lokalu Klubu Rzemieślniczego przy ul. Wroniej. Polskim siłom zbrojnym udało się złamać ich opór 2 stycznia o godzinie 4.00 nad ranem. Wzięto do niewoli 70 (według innych danych 84) jeńców, pięciu komunistów popełniło samobójstwo⁴⁶.

Tego samego dnia o świcie, tj. 2 stycznia 1919 r., członkowie rządu litewskiego opuścili Wilno i ostatnim niemieckim pociągiem ewakuacyjnym wyruszyli do Kowna, które stało się nową siedzibą władz litewskich. W Wilnie pozostawiono jedynie Liudasa Girę jako komendanta wojskowego i Mykolasa Biržiškę jako pełnomocnika rządu litewskiego⁴⁷. Opuszczenie Wilna przez Radę i rząd litewski miało jednoznaczną wymowę. Przyznawano w ten sposób, że w tak krytycznym momencie działacze litewscy nie znajdują w Wilnie oparcia, czują się odizolowani i odcięci od ziem etnograficznie litewskich⁴⁸. Później potwierdzał to sam premier litewski M. Sleževičius, który usprawiedliwiając się, pisał, że gdyby w tym czasie Polacy tylko zechcieli, mogliby w Wilnie gołymi rękami wziąć cały rząd litewski, ponieważ nie było komu stawiać oporu, posiedzeń gabinetu strzegli zaledwie jeden lub dwaj żołnierze ochotnicy. Jed-

⁴⁵ Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 29–30; Biržiška Mykolasa, *Dėl mūsų sostinės...*, s. 57–59.

⁴⁶ Wejtko Władysław, *Samoobrona Litwy i Białorusi...*, s. 42; Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 32–33; Tyszkiewicz Jan, *Pierwsze dni 1919 r. w Wilnie...*, s. 325–327; Biržiška Mykolasa, *Dėl mūsų sostinės...*, s. 57–63.

⁴⁷ Biržiška Mykolasa, *Dėl mūsų sostinės...*, s. 55–56.

⁴⁸ Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 31.

nak uwaga polskich obrońców Wilna w tych dniach była skupiona na niebezpieczeństwie grożącym ze strony bolszewików. Świadczy o tym zapis w dzienniku działacza PPS i oświatowca Gabriela Rodziewicza (1862–1923), przytoczony przez Jana Tyszkiewicza: „Ochotników do wstępowania do legionów bardzo dużo i małych i starych. Sztab oblegany jest przez nich. Lecz czy jest broń i czy jest z czego ich utrzymać, nie wiadomo. W każdym razie miasto teraz w ręku polskim. Litwini siedzą cicho; wezwanie ich do postępowania do litewskich legionów pozostało bez rezultatu i sił żadnych nie posiadają. Ciągłe plotki o bolszewikach, że już podchodzą, że są w Oszmianie, Świecianach, Sołach”⁴⁹.

Mimo że nadciągające siły Armii Czerwonej były dużo liczniejsze, oddziały polskiej samoobrony kontynuowały walkę o Wilno do 5 stycznia 1919 r., kiedy zmuszone były opuścić Wilno. Działacze litewscy nie kryli swego zadowolenia. Dn. 6 stycznia, kiedy Wilno było już w rękach bolszewików, P. Bieliauskas odnotował z satysfakcją w dzienniku: „Legionistów nigdzie nie widać. Polska młodzież pierwszej obetkana orzełkami, teraz wszystkich pochowała. Widocznie wyfrunęły ptaszeczki. W byłych gniazdach legionistów prowadzone są rewizje”⁵⁰. Jeszcze bardziej złośliwie o polskiej obronie Wilna w styczniu 1919 r. wypowiedział M. Biržiška, sugerując, że ta akcja była wręcz skandaliczna, zorganizowana wyłącznie po to, żeby naruszając interesy litewskie zademonstrować polskość Wilna⁵¹.

Współcześni badacze tej kwestii uważają, że wystąpienie polskie w styczniu 1919 r. nie było daremne. W ten sposób mieszkańcy zademonstrowali swe dążenia i udowodnili, że tylko polska ludność Wilna ma dostateczne siły, by wyzwolić orężnie – chociaż na krótko – swoje miasto. Walka oddziałów polskich w Wilnie z nacierającymi bolszewikami dała początek wojnie polsko-sowieckiej. Wojska rosyjskie wystąpiły w roli agresorów, wkraczając na obce tereny i atakując oddziały polskie, powołane jako samoobrona miejscowej ludności. Mieszkańców Ziemi Wileńskiej, jak i całej Polski, czekała ciężka walka w obronie dopiero co odzyskanej niepodległości.

⁴⁹ Tyszkiewicz Jan, *Pierwsze dni 1919 r. w Wilnie...*, s. 328.

⁵⁰ Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis...*, s. 125–126.

⁵¹ Biržiška Mykolas, *Dėl mūšų sostinės...*, s. 54–55, 72–73.

Wnioski

W omówionych w niniejszej pracy dziennikach i pamiętnikach działaczy wileńskich znajduje się sporo wiadomości o relacjach polsko-litewskich w przededniu odzyskania niepodległości przez Litwę i Polskę. Oprócz typowego dla tego rodzaju źródeł subiektywizmu dają one pojęcie o postawie okupacyjnych władz niemieckich wobec różnych narodowości podbitego kraju, powstaniu i działalności organizacji społecznych i politycznych, nasilającym się konflikcie polsko-litewskim, który wynikał z odmiennych orientacji politycznych. Zamieszkujący na Litwie Polacy powszechnie liczyli na odnowienie związku z odradzającym się państwem polskim, natomiast przywódcy litewscy stanowczo nie zgadzali się na jakąkolwiek formę zależności Litwy od Polski, a także nie zamierzali uznawać ani politycznych, ani narodowych interesów polskiej ludności, co było nie do przyjęcia dla strony polskiej. Nasilający się u progu uzyskania niepodległości konflikt dwóch społeczeństw, po I wojnie światowej przekształcił się w konflikt dwóch odrodzonych państw – Litwy i Polski, wzbierając coraz to nowymi falami zatargów i napięć.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Lietuvos visuomenėi. Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Centro Komiteto atsišaukimas į Lietuvos visuomenę dėl draugijos skyrių steigimo, jos tikslo ir veiklos*, LMAVB, RS, sygn. F 70-133.
- Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti įstatai. Projektas*, LMAVB, RS, sygn. F 70-46, k. 1–2.
- Устав Литовского общества по оказанию помощи пострадавшим от войны, 13 ноября 1914 г.*, LMAVB, RS, sygn. F 70-46, k. 3–4.

Źródła drukowane

- Adresy z Litwy do T. Rady Stanu*, „Litwa podczas wojny: Zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.”, zebrał i do druku przygotował Ludwik Abramowicz, Warszawa 1918, s. 37–55, 72–78.
- Deklaracja Komitetu Polskiego z dn. 3 XI 1916 r.*, „Litwa podczas wojny: Zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.”, zebrał i do druku przygotował Ludwik Abramowicz, Warszawa 1918, s. 34–35.
- Lietuvos valstybės atkūrimo procesas 1917 m. liepa–gruodis: Dokumentų rinkinys*, sudarytojai Liudas Mažylis, Rasa Zazaitė, Kaunas 2018.

Oświadczenie Litewskiej Rady Krajowej z dn. 11 XII 1917 r., „Litwa podczas wojny: Zbiór dokumentów, uchwał, odezwo itp.”, zebrał i do druku przygotował Ludwik Abramowicz, Warszawa 1918.

Dzienniki, pamiętniki, wspomnienia

Bieliauskas Pranas, *Vilniaus dienoraštis 1915 XII 26 – 1919 XI 26*, pratarinė, vertimas i lenkų, rusų, vokiečių lotynų kalbų dr. Regina Laukaitytė, Trakai 2009.

Biržiška Mykolas, *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų). Dalis I. Ligi 1919 m. liepos 1 d.*, London, Nida 1960.

Brensztejn Michał, *Dziennik 1915–1918. Część 1: rok 1915 i 1916*, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce 2015.

Jankowski Czesław, *Z dnia na dzień: Warszawa 1914–1915 Wilno*, Wilno 1923.

Meysztowicz Walerian, *Gawędy o czasach i ludziach*, wyd. 4., Londyn 1993.

Pamiętnik Stanisława Aleksandrowicza 1914–1918, „Wilno i Wileńszczyzna w pamiętnikach z lat pierwszej wojny światowej (Materiały ze zbiorów wileńskich i londyńskich)”, opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce 2014, s. 33–100.

Römer Michał, *Dzienniki*, wybór Jan Sienkiewicz, red. Agnieszka Knyt, Warszawa 2017–2018, t. 1–3.

Römeris Mykolas, *Dienoraštis*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius Rimantas Miknys, iš lenkų kalbos vertė Vaiva Grigaitienė, Irena Tumelytė, Vilnius 2007–2011, kn. 1–4.

Szklennik Aleksander, *Wspomnienia o wydarzeniach w Wilnie i w kraju. Dziennik*, wstęp i opracowanie Joanna Gierowska-Kałużur, Warszawa 2018.

Szklennik Aleksander, *Dienoraštis, 1915–1918 m.*, I kn., parengė Edmundas Gimžauskas, iš lenkų kalbos vertė Irena Tumelytė, Vilnius 2017, II kn., iš lenkų kalbos vertė Vytyrus Jarutis, Vilnius 2017.

Opracowania

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas 1917–1920 metais: idėja virsta valstybe, sudarytoja Vilma Bukaitė, Vilnius 2018.

Dąbrowski Przemysław, *Krytyka bolszewizmu w myśli polityczno-prawnej polskich ugrupowań*, „Regiony i Pogranicza”, 2017, t. 5, s. 105–112.

Dąbrowski Przemysław, *Narodowa Demokracja w życiu politycznym Wilna w latach 1914–1918*, „Kultura polityczna w Polsce, t. 6, cz. 2: Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej”, praca zbiorowa pod. red. Marceliego Kosmana, Poznań 2006, s. 161–178.

Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, wyd. 2., Katowice 2011.

Klimas Petras, *Lietuvos valstybės kūrimas 1915–1918 metais Vilniuje*, „Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928”, fot. leidimas, Kaunas 1990, s. 1–20.

Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, „Visuotinė lietuvių enciklopedija”, t. 13 (Leo-Magazyn), Vilnius 2008, s. 158.

Lopata Raimundas, *W kręgu projektów odrodzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1915–1916)*, „Lituanio-Slavica Posnaniensia: Studia Historica”, 2001, t. 8, s. 155–171.

Łossowski Piotr, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.

- Łossowski Piotr, *Po tej i tamtej stronie Niemna: Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa 1985.
- Petrauskas Zenonas, *Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. 1918–1919*, Vilnius 1989.
- Pukszto Andrzej, *Między społeczeńścią a partykularyzmem: Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń 2006.
- Surgailis Gintautas, *Manifestas*, „Naujas požiūris į Lietuvos istoriją”, Kaunas 1989, s. 36–41.
- Tyszkiewicz Jan, *Pierwsze dni 1919 r. w Wilnie w świetle dziennika Gabriela Rodziewicza*, „Wilno i Kresy Północno-Wschodnie, t. 1: Historia i ludzkie losy”, red. Elżbieta Feliksiak i Antoni Mironowicz, Białystok 1996, s. 315–333.
- Vasario 16-oji – Lietuvos valstybės atkūrimo diena: Straipsnių ir dokumentų rinkinys, sudarė Eugenijus Manelis, Romualdas Samavičius, Vilnius 2007.
- Wejtko Władysław, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno 1930.
- Yčas Martynas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai*, „Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928”, Kaunas 1990, s. 63–102.
- Żywek Łukasz, *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, red. Tadeusz Skoczek, Warszawa 2017.

Polish-Lithuanian Relations in the Eve of Independence Presented in Diaries and Memoirs of Wilno Activists

Summary

The growing conflict between Poland and Lithuania just prior to gaining independence by both countries after World War I was reflected in the diaries and memories of Polish and Lithuanian activists in Wilno. This article highlights the diaries of Michal Brensztajn, Czesław Jankowski, Pranas Bieliauskas as well as the memoirs of Walerian Meyszowicz, Stanisław Aleksandrowicz and Mykolas Birziska. Having in mind these sources' natural subjectivity it is possible to have the idea of the German occupying powers against the various nationalities of the subjugated Wilno region. The above-mentioned sources discuss the establishment and activities of social and political organizations, also the growing conflict between Poles and Lithuanians caused by their different political goals. Poles living in the historical Lithuania region widely expected the re-establishment of the Polish state, whereas Lithuanian activists strongly disagreed with any form of Lithuanian dependence on Poland. Moreover, they did not intend to deem any political or national interests of the Polish population, which was unacceptable to the Poles. The growing conflict characterized by new disputes and quarrels between these two national groups after World War I transformed into a conflict between two reborn Lithuanian and Polish nations.

Keywords: Wilno, the Wilno region, diaries, memoirs, Polish-Lithuanian relations, political demonstrations

Lenkų-lietuvių santykiai nepriklausomybės atgavimo išvakarėse, remiantis Vilniaus veikėjų dienoraščiais ir memuarais

Santrauka

Stiprėjantis nepriklausomybės atgavimo išvakarėse lenkų-lietuvių konfliktas atspindėjo to meto Vilniaus lietuvių ir lenkų veikėjų dienoraščiuose bei atsiminimuose. Rašant šį straipsnį buvo remiamasi Michała Brensztejno, Czesława Jankowskio, Prano Bieliausko dienoraščiais bei Waleriano Meysztowicziaus, Stanisława Aleksandrowicziaus ir Mykolo Biržiškos atsiminimais. Nepaisant būdingo tokio pobūdžio šaltiniams subjektyvumo juose rasime nemažai vertingų žinių apie okupacinės vokiečių administracijos politiką įvairių pavergto krašto tautų atžvilgiu, visuomeninių ir politinių organizacijų įkūrimą ir veiklą, stiprėjantį lenkų-lietuvių konfliktą, kurio priežastis buvo skirtingi lenkų ir lietuvių politiniai siekiai. Gyvenantys Lietuvoje lenkai tikėjosi, kad atgavus nepriklausomybę Lietuva atnaujins ryšius su atgimstančia Lenkijos valstybe, bet lietuvių veikėjai buvo priešiški bet kokiai Lietuvos priklausomybei nuo Lenkijos ir neketino pripažinti Lietuvoje gyvenančių lenkų politinių ar tautinių interesų. Nepriklausomybės atgavimo išvakarėse stiprėjantys nesutarimai po Pirmojo pasaulinio karo peraugo į dvių valstybių – Lietuvos ir Lenkijos – konfliktą, kuris tai siek tiek aprimdavo, tai įsiliepsnodavo su nauja jėga.

Raktažodžiai: Vilnius, Vilnija, dienoraščiai, memuarai, lenkų-lietuvių santykiai, politinės manifestacijos

Relacje polsko-litewskie w przededniu odzyskania niepodległości w świetle dzienników i wspomnień działaczy wileńskich

Streszczenie

Narastający w przededniu odzyskania niepodległości przez Litwę i Polskę konflikt polsko-litewski znalazł odbicie również w dziennikach i pamiętnikach polskich i litewskich działaczy wileńskich. W niniejszym artykule wzięto pod uwagę dzienniki Michała Brensztejna, Czesława Jankowskiego, Pranas Bieliauskasa oraz pamiętniki Waleriana Meysztowicza, Stanisława Aleksandrowicza i Mykolasa Biržiški. Oprócz właściwego dla tego rodzaju źródeł subiektywizmu dają one pojęcie o postawie okupacyjnych władz niemieckich wobec różnych narodowości podbitego kraju, powstaniu oraz działalności społecznych i politycznych organizacji, nasilającym się konflikcie, który wynikał z różniących się polskich i litewskich dążeń politycznych. Zamieszkujący na Litwie Polacy powszechnie liczyli na odnowienie związku z odradzającym się państwem polskim, natomiast działacze reprezentujący społeczność litewską stanowczo nie zgadzali się na jakąkolwiek formę zależności Litwy od Polski, a także nie zamierzali uznawać ani politycznych, ani narodowych interesów polskiej ludności, co było nie do przyjęcia dla Polaków. Nasilający się u progu uzyskania niepodległości konflikt dwóch społeczeństw po I wojnie światowej przekształcił się w konflikt dwóch odrodzonych państw – Litwy i Polski, który wzbierał coraz to nowymi falami zatargów i napięć.

Słowa kluczowe: Wilno, Wileńszczyzna, dzienniki, pamiętniki, stosunki polsko-litewskie, manifestacje polityczne